

การทบทวนตัวชี้วัดประเมินคุณค่าเชิงคุณภาพเพื่อระบุปัญหาซ่อนเร้น ในสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมของชุมชน

A Review of Qualitative Value-Assessment Indicators to Identify 'Hidden' Cultural Environment Problems in Local Communities

ดร. จาตุรงค์ โภคะรัตน์ศิริ

Jaturong Pokharatsiri, Ph.D.

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Faculty of Architecture and Planning, Thammasat University

E-mail: jaturong@ap.tu.ac.th

บทคัดย่อ

ในการประเมินคุณค่าสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง นักวิจัยมักมีอิสระในการเลือกใช้วิธีและเครื่องมือวิจัยเชิงปริมาณและ/หรือเชิงคุณภาพเพื่อทำการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูล ประเด็นสำคัญคือ ตัวชี้วัดที่ถูกเลือกใช้เหล่านั้นได้เปิดเผยปัญหาหรือผลกระทบที่มีต่อการดำรงคุณค่าอันควรนำไปพิจารณาเพื่อการพัฒนาของพื้นที่นั้นหรือไม่ บทความชิ้นนี้มุ่งนำเสนอการทบทวนตัวชี้วัดเชิงคุณภาพเพื่อประเมินคุณค่าสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมในพื้นที่ซ่อนเร้นปัญหา ซึ่งการทบทวนนี้อาจก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาพื้นที่ ซึ่งนักวิจัยและผู้อยู่อาศัยมีความเข้าใจถึงคุณค่าและภัยคุกคามต่อคุณค่าของพื้นที่นั้นโดยให้สอดคล้องกับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นปัจจุบัน และอาจเสนอแนะมาตรฐานเพื่อการประเมินที่มีความยืดหยุ่นและสามารถนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับมิติต่าง ๆ ของสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และคุณภาพชีวิตโดยรวมของแต่ละพื้นที่ การนำเสนอบทความชิ้นนี้ใช้วิธีการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีกระบวนวิธีของปัญหาการดำรงคุณค่าวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เผชิญอยู่อย่างผิวเผิน พร้อมทั้งนำเสนอตัวอย่างของตัวชี้วัดเชิงคุณภาพที่พัฒนาขึ้นและได้ผ่านการทดลองมาแล้วในงานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างในบางพื้นที่ ตัวชี้วัดที่ผ่านการทดลองเหล่านี้ได้ช่วยดึงมิติอื่น ๆ ของปัญหาในพื้นที่ที่เป็นอุปสรรคต่อการดำรงคุณค่าวิถีชีวิตของมนุษย์ในสภาพแวดล้อมนั้นให้เปิดเผยตัวตนอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น เช่น ความหลากหลายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความใกล้ชิดกันในสังคม เอกลักษณ์ย่านและความสืบทอดต่อเนื่องของคุณค่าวัฒนธรรม อันเป็นผลดีต่อการคิดวิเคราะห์ล่วงหน้าก่อนที่ปัญหาเหล่านั้นจะขยายตัวอันเนื่องมาจากสิ่งที่มองไม่เห็นและจับต้องไม่ได้ จนอาจถูกละเลยไม่เอาใจใส่และส่งผลเสียในระยะยาวต่อสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม

Abstract

A researcher who intends to assess the values of a particular built environment often has the freedom to choose the methods and tools to suit the research's quantitative and/ or qualitative approaches in surveys, data collection and analyses. An important issue is whether the chosen indicators are able to reveal the problems or impacts on the maintenance of the values that should be considered for the area's development. This article aims to review the use of qualitative value-assessment indicators to identify 'hidden' dimensions of cultural environment in areas undergoing regeneration. This review may benefit the community-based development of any areas where the inhabitants and researchers understand the area's values and the threats to those values in the current and changing environment. It may also suggest some standards of assessment that are flexible and can be properly adjusted to each individual area's built environment and its social,

economic, cultural and quality of life dimensions. This article uses a literature review and other relevant research examples to show the qualitative indicators that were tested in built environment research on some areas. These areas were often developed with only a superficial identification of problems. The proposed and tested indicators helped bring various dimensions of the environment and way-of-life issues to the surface, such as economic diversity, social cohesion, place identity and continuity of cultural values. The identification of these issues prior to the expansion of the area's development would benefit the analysis of sensitive problems that might otherwise be neglected because of their intangibility.

คำสำคัญ (Keywords)

สิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม (Cultural Environment), การประเมินคุณค่า (Value Assessment),
ตัวชี้วัดเชิงคุณภาพ (Qualitative Indicator), ผลกระทบการท่องเที่ยว (Tourism Impact)

1. บทนำ

การพัฒนาพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งโดยไม่ได้สำรวจถึงต้นเหตุแห่งความไม่มีประสิทธิภาพในผลลัพธ์ที่ปรากฏอยู่ ย่อมละเลยการระบุปัญหาที่แท้จริงที่ควรต้องนำมาพิจารณาแก้ไขให้ทันต่อสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงวิธีการและเครื่องมือในการทำวิจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบันล้วนถูกนำไปปรับเปลี่ยนใช้ตามแต่วัตถุประสงค์ในการแก้ไขปัญหาที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม การกำหนดตัวแปรหรือตัวชี้วัดในการหาคำตอบของการวิจัยย่อมมีความสำคัญสูงสุด ซึ่งนักวิจัยอาจมีการทบทวนวรรณกรรมและเลือกวิธีการและเครื่องมือ เพื่อให้ได้มาซึ่งตัวชี้วัดในการวิเคราะห์หาคำตอบที่แตกต่างกันออกไป

สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างเกิดขึ้นและดำรงอยู่เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ในขณะที่เดียวกันพัฒนาการของพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใดก็ตามอาจไม่สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้พร้อมกันในทุกมิติ อันนำมาสู่ความไม่สมดุลหรือไม่ยั่งยืนของการพัฒนาพื้นที่นั้น โดยทั่วไปแล้วการพัฒนาอย่างยั่งยืนควรประกอบด้วยมิติหรือองค์ประกอบสามอย่าง คือ สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม (Hall, 2000) ซึ่งมักหมายถึงชุมชนและวิถีชีวิต สมดุลการใช้ทรัพยากร และองค์ประกอบด้านกายภาพของพื้นที่ตามลำดับ ตัวชี้วัดเพื่อการประเมินคุณค่าหรือผลกระทบที่มีต่อพื้นที่ในด้านเศรษฐกิจนั้น มักใช้ตัวชี้วัดเชิงปริมาณและสถิติวิเคราะห์ ซึ่งมีความชัดเจนและจับต้องได้มากที่สุด และโดยทั่วไปมักใช้แนวทางวิจัยแบบการสืบราคาหรือสิ่งแลกเปลี่ยนที่ย่อมจ่ายหรือเสียได้เพื่อแลกกับทรัพยากร (willingness to pay) ในขณะที่องค์ประกอบด้านกายภาพมักใช้ตัวชี้วัดเชิงปริมาณเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น คุณภาพสิ่งแวดล้อมในการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (environmental impact assessment) และการวิเคราะห์ในเชิงสถิติด้านความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่ เป็นต้น (Avrami et al., 2000)

อย่างไรก็ดีการประเมินคุณค่าของพื้นที่ในมิติด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมดังกล่าวไม่ได้มีเพียงแนวทางการวิเคราะห์เชิงปริมาณ และส่วนมากจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลวิเคราะห์เชิงคุณภาพเข้าเสริมผลการวิเคราะห์เพื่อสรุปผลและเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหา ซึ่งโดยมากแล้วมักเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการ

สร้างสมดุลวิถีชีวิตหรือการดำรงความเป็นอยู่ของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาหรือความเปลี่ยนแปลงอื่นใดในพื้นที่ และข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ดังกล่าว มักประสบความยากลำบากในการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล เหตุผลในเบื้องต้นอาจเป็นเพราะถูกละเลยได้ง่ายที่สุดในแนวทางการพัฒนาที่มุ่งหวังผลลัพธ์ด้านความมั่งคั่งทางการเงินและการเพิ่มขึ้นของสิ่งปลูกสร้างที่บางกรณีอาจเกินเลยจากความจำเป็นขั้นพื้นฐานไปมาก รวมไปถึงหลายกรณีที่อาจเกินเลยขีดจำกัดด้านคุณค่าและทรัพยากรที่ตนเองมี อันนำไปสู่การพัฒนาที่ไม่มีประสิทธิภาพหรือไม่ยั่งยืนอย่างแท้จริง เกิดปัญหาด้านความขัดแย้งกับวิถีชีวิต ที่ถูกซ่อนเร้นไว้มากมายในพื้นที่

2. นิยามและองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม

วัฒนธรรม เป็นคำศัพท์ที่ถูกใช้โดยทั่วไป แต่มักไม่ได้มีการระบุนิยามไว้สำหรับการวิเคราะห์ภายใต้บริบทอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งการนิยามคำว่า วัฒนธรรม ในวรรณกรรมฝั่งโลกตะวันตกมักพบมากในงานวิชาการด้านมานุษยวิทยา (Kuper, 1999) โดยทั่วไปมีการพิจารณาว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินวิถีชีวิตของมนุษย์ ซึ่งรวมไปถึงสิ่งปลูกสร้างหรือสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างโดยฝีมือมนุษย์ด้วย อย่างไรก็ตามในบางแนวคิดทางมานุษยวิทยาได้ให้ข้อคิดเห็นในรายละเอียดว่า สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างนั้นแม้จะก่อสร้างโดยฝีมือมนุษย์ แต่การคิดออกแบบใหม่นั้นโดยแท้จริงแล้วไม่มี เนื่องจากรูปแบบและการใช้งานนั้นเป็นสิ่งที่สืบทอดต่อกันมาในตัวมนุษย์จากรุ่นสู่รุ่น (tradition) ไม่ต่างอะไรไปจากนกหรือกระรอกที่รู้ว่าวิธีการทำรังหรือรูอยู่อาศัยนั้นเป็นอย่างไร (Ingold, 2000) เพียงแต่อาจเปลี่ยนวัสดุและเทคนิคบางอย่างที่ใช้ไปตามสภาพการณ์ ซึ่งในกรณีของมนุษย์การติดเครื่องปรับอากาศหรือต่อเติมห้องน้ำหรือโฮมเธียเตอร์บนเรือนไทยประเพณี หรือใช้วัสดุก่อสร้างอื่น นอกเหนือจากไม้ก็ไม่ได้หมายความว่าสิ่งก่อสร้างนั้นไม่ใช้งานพื้นที่ถิ่น トラบใดที่รูปแบบการดำรงวิถีชีวิตบนเรือนนั้นยังมีความต่อเนื่องกับคนรุ่นก่อนหน้าที่อยู่ (Orbasli, 2000; Vellinga, 2006)

นี่จึงเป็นที่มาของนิยามคำว่า “วัฒนธรรม” ที่ถูกใช้ในแวดวงการศึกษาวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง เช่น งาน

วิจัยทางด้านสถาปัตยกรรมและการผังเมือง โดยมักให้ความหมายของวัฒนธรรมในรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพฤติกรรมการใช้สอยพื้นที่ อันมีองค์ประกอบย่อยที่เกี่ยวข้องกัน เช่น รูปแบบการจัดวางสิ่งของ การรับรู้ความหมายของพื้นที่ การสื่อสารลำดับความสำคัญ และเงื่อนไขด้านการรับรู้เวลาในพื้นที่ (เช่น ความแตกต่างระหว่างการรับรู้ผ่านปฏิทินสากลซึ่งมีการระบุวันหยุดและวันทำงาน และปฏิทินจันทรคติที่มีวันสำคัญทางศาสนาและวันมงคลสำหรับประกอบพิธี – ผู้เขียน) เป็นต้น (Rapoport, 1977; 1982; Zerubavel, 1997) ในแง่หนึ่ง องค์ประกอบด้านการรับรู้ความหมาย การสื่อสารลำดับความสำคัญ และการรับรู้เวลาในพื้นที่นั้นเป็นข้อมูลที่จับต้องไม่ได้ แต่ในอีกแง่หนึ่ง ตัวชีวิตที่สามารถระบุองค์ประกอบเหล่านี้สามารถทำการเก็บข้อมูลได้ไม่ต่างไปจากข้อมูลด้านรูปแบบการจัดวางสิ่งของมากนัก เช่น การใช้วิธีสังเกตและจดบันทึกพฤติกรรม การใช้สอยในพื้นที่และการสอบถามสัมภาษณ์ความคิดเห็นเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมที่ได้จดบันทึกไว้นั้น ดังที่ยกตัวอย่างมานี้ จึงมีความเป็นไปได้ที่สิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมจะสามารถถูกนำมาเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ผ่านองค์ประกอบย่อยที่เกี่ยวข้องกันดังกล่าว

อย่างไรก็ตามเป็นที่รับรู้โดยทั่วไปว่า สิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมนั้น มักถูกจัดให้อยู่ในหมวดใดหมวดหนึ่งระหว่างเป็นสิ่งที่จับต้องได้หรือเป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้ เช่น ในแวดวงนักวิชาการด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรมมักแยก tangible และ intangible cultural heritage ออกจากกันโดยเชื่อว่าจะทำให้การคิดวิเคราะห์ด้านคุณค่าและด้านปัญหาผลกระทบต่อการดำรงอยู่นั้นสามารถพัฒนาได้มีความชัดเจนและเหมาะสมกับทรัพยากรต่าง ๆ ในพื้นที่ (ICOMOS, 1999; McKercher & du Cros, 2002) โดยปัญหาผลกระทบส่วนใหญ่มักมาจากการพัฒนาโดยไม่นำทรัพยากรมาสืบหาคุณค่าที่เป็นของท้องถิ่น (local value) ก่อนนำไปใช้ หรือการสื่อความหมายของทรัพยากรดังกล่าวโดยไม่ตรงกับความคิดหรือความเชื่อของท้องถิ่น (Jokilehto, 1999; Smith, 2006) หรือโดยไม่ให้ความสำคัญกับคุณค่าทางจิตใจ (emotional value) ตามการรับรู้และความเข้าใจ (recognition) ของผู้สืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น เช่นในประเด็นเรื่อง เอกลักษณ์ (identity) และความสืบทอดต่อเนื่อง (continuity) ของมรดกวัฒนธรรม

(Feilden, 1979; Feilden & Jokilehto, 1998) หรืออาจกล่าวรวมได้ว่า คือประเด็นการอนุรักษ์ทางสังคม (social conservation) ที่ควรจัดให้มีอยู่ควบคู่กับการอนุรักษ์ทางกายภาพในการอนุรักษ์ชุมชนเมือง (Appleyard, 1979) ที่มักถูกแทรกแซงด้วยการท่องเที่ยวอันเป็นกิจกรรมที่มักเกิดขึ้นล่วงหน้าและดำเนินไปอย่างเข้มข้นก่อนที่จะมีการวางแผนวิเคราะห์คุณค่าของพื้นที่เพื่อนำมาพัฒนาและควบคุมจัดการได้อย่างเหมาะสม เช่น การจัดทำแผนผังเบื้องต้นที่แสดงองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ สิ่งปลูกสร้างและพื้นที่ว่าง รวมทั้งระบุการใช้สอยต่างช่วงเวลา และการรับรู้ความหมายกับการให้ลำดับความสำคัญโดยใช้ข้อมูลจากการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่โดยละเอียด

การทบทวนตัวชีวิตเพื่อการประเมินที่แสดงองค์ประกอบย่อยของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นตัวอย่างหนึ่งของความพยายามในการแยกองค์ประกอบของคำว่าวัฒนธรรม เพื่อให้มีความเป็นไปได้ในการเก็บข้อมูลองค์ประกอบย่อยที่เกี่ยวข้องและนำมาวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งการสร้างและเลือกใช้ตัวชีวิตในพื้นที่งานวิจัยที่คาบเกี่ยวระหว่างงานวิจัยด้านสังคมศาสตร์และสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างเช่นนี้ ยังมีระเบียบวิธีและเครื่องมือการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความรู้เบื้องต้นด้านจิตวิทยาสภาพแวดล้อม มานุษยวิทยา สถาปัตยกรรม การผังเมือง และอื่น ๆ อีกมากมายให้ค้นหาและเลือกใช้ที่เหมาะสม ดังที่งานวิจัยในรูปแบบสหวิทยาการหนึ่ง ๆ ควรจะเป็น แต่การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ เช่น ในการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคม (social impact assessment) ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักอีกส่วนหนึ่งของการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมในภาพรวม มักถูกละเลยอันเนื่องมาจากปัจจัยด้านการจับต้องไม่ได้ (Barrow & Christopher, 1997) หรือในการประเมินคุณค่าสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม งานวิจัยของ Getty Conservation Institute (Avrami et al., 2000; de la Torre, 2000) ได้ระบุว่า การสร้างตัวชีวิตเพื่อประเมินคุณค่าหรือผลกระทบต่อคุณค่านั้นในเชิงคุณภาพยังเป็นสิ่งที่ต้องมีการพัฒนาอีกมาก ในขณะที่การพัฒนาและการจัดการในพื้นที่จริงทั่วโลก ณ ปัจจุบันต่างดำเนินการไปด้วยแนวความคิดแต่ไม่ได้มีตัวชีวิตที่จำเป็นต่อการประเมินเหล่านี้แต่อย่างใด

3. ตัวชี้วัดเชิงคุณภาพเพื่อประเมินคุณค่า สิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม

ในส่วนที่เหลือของบทความนี้ เป็นการยกตัวอย่างกรณีของชุมชนเมืองที่มีนัยสำคัญของการพัฒนาพื้นที่โดยใช้สิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมเป็นทรัพยากรหลักในการพัฒนา ซึ่งผู้วิจัยได้ทดลองเลือกใช้ตัวชี้วัดที่มีการแยกองค์ประกอบย่อยมาจากแนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับนิยามคำว่า วัฒนธรรม หลายแนวความคิด และใช้วิธีวิจัยและเครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพที่แตกต่างกันไปตามความเหมาะสมในแต่ละกรณี (Creswell, 1994; 1998) รวมทั้งการใช้สถิติวิเคราะห์เบื้องต้นในบางกรณี เช่น กรณีเมืองหลวงพระบาง และเมืองโฮฮอยันต์ จะมุ่งเน้นอธิบายเฉพาะมิติของการวิเคราะห์ในเชิงคุณภาพที่ช่วยเติมเต็มในส่วนของการวิเคราะห์ที่ทำให้เกิดผลสรุปและข้อเสนอแนะที่มีความเหมาะสมมากยิ่งขึ้น

โดยทั่วไปแล้วการเก็บข้อมูลเชิงพื้นที่มักประกอบไปด้วยข้อมูลแผนที่ ซึ่งรวมองค์ประกอบด้านโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนนและรายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ และข้อมูลประกอบอื่น ๆ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เช่น การใช้สอยอาคารและพื้นที่ว่าง ความหนาแน่นของการอยู่อาศัย เป็นต้น ดังที่ปรากฏอยู่ในวิธีการใช้เครื่องมือด้านสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (Geographical Information System – GIS) ซึ่งมีประโยชน์อย่างมากต่อการจัดทำข้อมูลพื้นฐานด้านการผังเมือง แต่ความชัดเจนในรายละเอียดของข้อมูลประกอบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ มีความซับซ้อนและมักไม่สามารถกำหนดมาตรฐานตัวชี้วัดในการเก็บข้อมูลได้ ยกตัวอย่างเช่น ในการวิจัยด้านเคหะการที่มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ในสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างที่อาศัยอยู่ แนวความคิดเรื่องคุณภาพชีวิตค่อนข้างมีความชัดเจน แต่สิ่งที่เป็นปัญหาคือตัวชี้วัดภายใต้แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิต เช่นในประเทศสหราชอาณาจักร แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชนเมืองในช่วงทศวรรษที่ 1980 อ้างอิงองค์ประกอบที่ผูกโยงกับวิถีชีวิตของชนชั้นกลางขึ้นไป เช่น การมีร้านค้าวัตถุโบราณและร้านอาหารหรือร้านกาแฟในย่านการค้าในเมือง (Mohan and Twigg, 2007) แต่ในภายหลังได้พบว่าแท้จริงแล้วการมีผับ (public house – Pub) ซึ่งเป็นสถานที่ขายและนั่งดื่มเครื่องดื่ม

แอลกอฮอล์และรับประทานอาหารราคาถูกในบรรยากาศที่มักตกแต่งเหมือนบ้านหลังเล็ก ๆ หรืออาจตกแต่งแบบทันสมัยก็ตาม เป็นตัวชี้วัดสำคัญที่ทำให้ย่านพักอาศัยนั้นมีความน่าอยู่ และมีคุณภาพชีวิตที่ดีในการรับรู้โดยคนในชุมชน

ตัวชี้วัดดังกล่าวข้างต้นไม่ได้มีการหยุดนิ่ง และการวิจัยเรื่องคุณภาพชีวิตของชุมชนเมืองได้มีการพัฒนาไปมากในปัจจุบัน โดยรวมเอาแนวคิดที่ยังไม่มีความชัดเจนอีกทั้งไม่สามารถระบุรายละเอียดของตัวชี้วัดที่สามารถใช้เก็บข้อมูลและวิเคราะห์ผลได้อย่างรอบด้านนัก เช่น แนวความคิดเรื่อง sense of community และ sense of place ซึ่งในประเทศสหราชอาณาจักร ได้มีการระบุไว้ในเชิงนโยบายการพัฒนาชุมชนเมืองว่าเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง แต่วันในรายละเอียดได้ซึ่งสามารถนำไปวิจัยต่อเนื่องได้อีกมากมาย (English Heritage, 1997) เช่น ในงานวิจัยบางชิ้นมีการใช้ตัวชี้วัดเรื่องการรับรู้ปัญหาในพื้นที่ และความต้องการที่เกินกว่าความจำเป็นขั้นพื้นฐานในชีวิต รวมไปถึงความผูกพันกับย่านที่อยู่อาศัย (place attachment) และความภาคภูมิใจในตนเอง (self-esteem) จากการอยู่อาศัยในพื้นที่เป็นตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตภายใต้สิ่งแวดล้อมนั้น เป็นต้น (Lewicka, 2008; Mannarini et al., 2006) โดยแนวคิดเรื่อง sense of place นี้ ยังมีความผูกพันกับแนวคิดเรื่อง place identity ที่การพัฒนาพื้นที่ในปัจจุบันมักใช้อ้างอิงถึงเป็นส่วนใหญ่ เพื่อให้พื้นที่นั้นมีการพัฒนาโดยดำรงไว้ซึ่งคุณภาพชีวิตและเอกลักษณ์ของย่าน เป็นไปตามแนวทางของตนเองที่ไม่จำเป็นต้องมีผลลัพธ์ทางกายภาพหรือทางการพัฒนาเศรษฐกิจที่เหมือนกับที่อื่นซึ่งมักจะทำให้การแข่งขันกันพัฒนาเป็นไปอย่างยากลำบากเพราะขาดลักษณะเด่นจากความเป็นตัวตนของตนเองที่ถูกแสดงออกมาทั้งในเชิงพื้นที่และเชิงสังคม

ตัวอย่างของตัวชี้วัดเชิงคุณภาพเพื่อประเมินคุณค่าสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมที่ได้มีการนำไปทดลองได้แก่ ตัวชี้วัดที่นำมาจากแนวความคิดเรื่อง การดำรงความหลากหลายทางสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม (diversity) และการดำรงความใกล้ชิดผูกพันกันของเพื่อนบ้าน (proximity) ซึ่งแสดงออกมาให้เห็นในรูปของความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตประจำวันของมนุษย์และพฤติกรรมการใช้พื้นที่หรือการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในย่านชุมชน (Knapp & Hall, 1992; Sanoff, 2000; Uzzell et al., 2002) โดยที่การวิเคราะห์คุณค่านี้ได้มีการ

เก็บข้อมูลเพื่อช่วยในการวิเคราะห์ ได้แก่ การใช้ตัวชี้วัดเรื่องผลกระทบในปัจจุบันจากสิ่งใดก็ตามที่คุณถามต่อความต้องการในการดำรงวิถีชีวิตอย่างที่ปรารถนา (เช่น อาชีพที่ได้รับสืบทอดมาจากรุ่นก่อน หรือวิถีชีวิตอื่นที่คิดว่าเป็นแบบวัฒนธรรมสมัยใหม่แต่พอใจที่จะเป็นเช่นนั้นก็ตาม – ผู้เขียน) ในลักษณะเดียวกัน วิธีการดังกล่าวยังนำมาใช้กับการสร้างตัวชี้วัดจากแนวความคิดเรื่อง Place and Identity Processes (Tigger-Ross and Uzzell, 1996) ซึ่งกล่าวเป็นนัยถึงประเด็นจิตวิทยาสภาพแวดล้อมที่ว่า เอกลักษณะหรือความเป็นตัวตนมักถูกเปิดเผยออกมา เมื่อตระหนักว่ามีบางสิ่งเข้ามาคุกคามต่อการดำรงวิถีชีวิตอย่างที่ต้องการภายใต้สภาพแวดล้อมนั้น และตัวชี้วัดบางตัวที่ได้นำมาใช้ก็มีความใกล้เคียงกับคำถามที่มักใช้กันทั่วไปในการทำวิจัยด้านการผังเมือง เช่น การให้ระบุปัญหาที่รบกวนต่อการดำรงชีวิตประจำวัน (self-efficacy) หรือถูกลดทอนความภาคภูมิใจในตัวตน (self-esteem) อันเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมของย่านที่อยู่อาศัยที่เปลี่ยนไป เป็นต้น

ตัวชี้วัดในกลุ่มแนวคิดเรื่อง Place and Identity Processes นี้รวมไปถึงความเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นกับ distinctiveness หรือการดำรงความเป็นตัวตนโดยเชื่อมโยงกับพื้นที่ (Stubbs, 2004) ได้แก่ การเรียกชื่อย่านพักอาศัยของตน การระบุที่มาของตัวตน และการตระหนักว่าตนยังเป็นส่วนหนึ่งของย่านพักอาศัยนั้นหรือไม่ และ continuity หรือความต่อเนื่องหรือผูกพันที่ตนเองมีต่อย่านพักอาศัยซึ่งอาจแสดงออกมาในลักษณะของความต่อเนื่องหรือความผูกพันที่มีต่อสิ่งที่จับต้องได้ (place referent continuity) และ/หรือ ที่จับต้องไม่ได้แต่รู้สึกได้ (place congruent continuity) เป็นต้น ซึ่งตัวชี้วัดทั้งหมดนี้มีความเกี่ยวข้องกับข้อมูลเชิงพื้นที่และข้อมูลเชิงสังคม ซึ่งการเก็บข้อมูลอาจมีความซับซ้อนและมากตัวแปร แต่สามารถนำมาเข้าสู่กระบวนการเพื่อแสดงผลการวิเคราะห์เชิงคุณภาพได้อย่างหลากหลายและครอบคลุมประเด็นส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง

กรณีต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของผลวิเคราะห์บางส่วนจากการทดลองใช้ตัวชี้วัดดังกล่าวข้างต้น ได้แก่ กรณีเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว กรณีเมืองโฮอัน ประเทศเวียดนาม และกรณีชุมชนริมคลองอัมพวา ประเทศไทย ซึ่งทั้งสามกรณีได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติว่ามีสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและถูกนำ

มาใช้เพื่อการพัฒนาพื้นที่ (เช่น ได้รับการขึ้นทะเบียนพื้นที่เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมในสองกรณีแรก) โดยเฉพาะด้านการท่องเที่ยวที่นำมาซึ่งการตระหนักถึงคุณค่าที่ดำรงอยู่ในพื้นที่และผลกระทบของการพัฒนาย่านที่อยู่อาศัยไปพร้อมกัน

4. กรณีเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว

จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมระหว่างกลุ่มนักวิจัยและนักศึกษาของคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยแห่งชาติลาว ในปี พ.ศ. 2548 (Pokharatsiri, 2005) โดยได้รับการสนับสนุนข้อมูลและแสดงความคิดเห็นตอบกลับที่มีต่อผลการวิเคราะห์ จากห้องการมรดกเมืองหลวงพระบาง (La Masion du Pratimoine) พบว่า ในขณะนั้นสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมของเมืองหลวงพระบางเริ่มได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยว โดยในเชิงกายภาพของพื้นที่ พบว่าอาคารอนุรักษ์ส่วนใหญ่มีการเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยเพื่อการค้าที่เน้นบริการนักท่องเที่ยว เช่น ที่พักนักท่องเที่ยว ร้านขายของที่ระลึก ร้านอาหารและเครื่องดื่มที่เน้นบริการนักท่องเที่ยวต่างชาติ โดยพื้นที่ที่ได้รับความตระหนักถึงปัญหาทั่วไปในชีวิตประจำวันมากที่สุด โดยผู้อยู่อาศัยในย่านเมืองเก่าของหลวงพระบาง คือ พื้นที่ริมถนนกลางเมืองที่มีความเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ประโยชน์อาคารมากที่สุด อีกทั้งยังได้เห็นแนวโน้มของการพัฒนาในย่านอื่น ๆ ที่สะท้อนจากการระบุปัญหาที่รู้สึกได้ในปัจจุบันของผู้อยู่อาศัยในย่านนั้น ๆ นอกจากการเชื่อมโยงข้อมูลปัญหาเข้ากับข้อมูลเชิงพื้นที่ดังกล่าวแล้ว สิ่งที่ผู้อำนวยการห้องการมรดกในขณะนั้นให้ความสนใจมากที่สุด คือ การได้เห็นผลทดลองจากการใช้ตัวชี้วัดเชิงคุณภาพเพื่อประเมินผลกระทบทางสังคมอันมีสาเหตุเกี่ยวข้องเนื่องกับการอนุรักษ์มรดกทางกายภาพและการพัฒนาการท่องเที่ยวของเมือง เช่น ในย่านที่ถูกระบุว่าได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยวสูง มีผู้เช่าอาคารจำนวนมากที่เป็นผู้มาจากต่างเมือง ทำการอนุรักษ์และเช่าอาคารเพื่อใช้ทำธุรกิจเท่านั้นโดยไม่ได้ใช้พักอาศัยด้วยและไม่รู้สึกว่าตนเองผูกพันกับย่านชุมชนที่ตนเองทำการค้าอยู่

เหตุผลอีกส่วนหนึ่งและเป็นส่วนสำคัญของข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้รับการขยายความจากประเด็นปัญหาที่

ไม่เห็นนัยสำคัญมากนักในการวิเคราะห์เชิงสถิติก็คือ ภาวะเปรียบเทียบและเงื่อนไขในการใช้อาคารอนุรักษ์นั้นมีความเข้มงวดมาก โดยที่กฎระเบียบเหล่านี้มีวัตถุประสงค์เพื่อดำรงความแท้ (authenticity) ของอาคาร เช่นในเรื่องรูปแบบของอาคารที่สร้างใหม่ต้องกลมกลืนกับอาคารอนุรักษ์ในเขตเมืองเก่า ซึ่งรวมไปถึงการเลือกใช้วัสดุ สี และรายละเอียดอื่น ๆ ในการใช้สอย เช่น การห้ามดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำฟาร์มเกษตรหรืออุตสาหกรรม แต่ทั้งนี้กลับไม่ได้ห้ามหรือกำหนดความหนาแน่นของการประกอบกิจกรรมที่เกี่ยวกับธุรกิจบริการท่องเที่ยว จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้อยู่อาศัยในเขตเมืองเก่าขายต่อ ให้เช่าหรือเช่าช่วงอาคาร แล้วย้ายไปอยู่นอกเมืองที่มีความแออัดน้อยกว่า และมีกฎระเบียบเกี่ยวกับการประกอบกิจกรรมในอาคารและที่ดินที่มีความเข้มงวดน้อยกว่า ซึ่งอาจมีความเหมาะสมกับชาวบ้านที่ไม่ได้ดำรงวิถีชีวิตโดยขึ้นอยู่กับธุรกิจบริการท่องเที่ยว (Berliner, 2009) หรือในบางกรณีผลประโยชน์จากราคาขายและค่าเช่าตอบแทนอาจสูงมากจนทำให้ผู้อยู่อาศัยเดิมตัดสินใจให้นักลงทุนเข้ามาอยู่แทนที่เพื่อประกอบธุรกิจ ที่อาจเรียกว่า tourism gentrification (Lees et al., 2008) ซึ่งในหลายกรณีเป็นธุรกิจที่ผู้ลงทุนไม่จำเป็นต้องพักอยู่อาศัยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เช่นกิจการโรงแรม ร้านอาหาร และเป็นสาเหตุหลักทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางโครงสร้างชุมชนอยู่อาศัยไปเป็นย่านธุรกิจที่ซ่อนเร้นปัญหาด้านผลกระทบต่อคุณค่าทางสังคมไว้

ตัวอย่างหนึ่งของการวิเคราะห์เชิงคุณภาพที่ทำให้อาจมองเห็นผลกระทบในระยะยาวเรื่องประเด็นคุณค่าทางสังคมของสิ่งแวดล้อมเมืองหลวงพระบาง คือ การใส่บาตรพระสงฆ์ ซึ่งถือเป็นลักษณะเด่นของการใช้พื้นที่ชุมชนเมือง ซึ่งคนในพื้นที่เขตเมืองเก่าให้ความเห็นว่ามีเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปแต่เริ่มชัดเจนมากขึ้นในขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกิจกรรมการใส่บาตรถูกเปลี่ยนมือไปจากชาวบ้านผู้สูงอายุเป็นกิจกรรมประกอบการถ่ายรูปสังสรรค์ยามเช้าของนักท่องเที่ยว ซึ่งในด้านหนึ่งอาจมองว่าช่วยสนับสนุนการสืบทอดวิถีชีวิตชุมชน แต่ในอีกด้านหนึ่ง การใส่บาตรดังกล่าวเป็นกิจกรรมเสริมที่นักท่องเที่ยวอาจจะทำหรือไม่ทำก็ได้ ซึ่งเห็นได้ชัดในช่วงฤดูกาลที่นักท่องเที่ยวน้อย ว่าริมถนนสายหลักในเมืองจะมีคนใส่บาตรเป็นจำนวนน้อยตามไปด้วย เนื่องจากชาวบ้านกลุ่ม

เดิมได้ย้ายไปอยู่นอกเมืองและถูกแทนที่ด้วยประชากรที่เป็นนักลงทุนและนักท่องเที่ยว ซึ่งประเด็นการใส่บาตรนี้เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพที่เสริมขึ้นจากปัญหาทั่วไปที่พบเห็นในขณะนั้น แต่ไม่ได้มีนัยสำคัญทางสถิติหรือการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ คือ การมีมิชชันชีพลอกขายอาหารสำหรับใส่บาตรพระ ซึ่งมักเป็นอาหารเก่า บุดเน่า และมีราคาแพงและในบางกรณีมีการทำเป็นขบวนการหมุนเวียนอาหารที่ใส่บาตรพระไปแล้วนำกลับมาขายใหม่ในช่วงเวลาเช้าวันนั้นหรือในวันต่อไป

ประเด็นเรื่องการใส่บาตรและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์นับเป็นประเด็นสำคัญที่จับต้องไม่ได้ของมรดกทางวัฒนธรรมของเมืองหลวงพระบาง ซึ่งพระสงฆ์ถือเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่มีความสำคัญกับการดำรงไว้ซึ่งวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมของพื้นที่ ดังจะเห็นได้จากที่ UNESCO สนับสนุนให้มีการฝึกงานช่างประเพณีแก่พระสงฆ์เพื่อบูรณะอาคารและใช้เป็นส่วนประกอบของพิธีภายในวัด (UNESCO, 2004) แต่ทั้งนี้ประเด็นผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่มีต่อการดำรงวิถีชีวิตของประชากรกลุ่มนี้ได้ถูกขยายความเพิ่มมากขึ้นในงานวิจัยระยะต่อมา เช่น การเชื่อมโยงนโยบายสนับสนุนการท่องเที่ยวเข้ากับกิจกรรมการเรียนภาษาอังกฤษเสริมของประชาชน ซึ่งมีจำนวนไม่น้อยเป็นพระสงฆ์ที่มุ่งหวังจะเข้าสู่การทำงานในธุรกิจบริการท่องเที่ยวในภายภาคหน้า และบางครั้งมักหาโอกาสฝึกฝนทักษะการใช้ภาษาอังกฤษกับนักท่องเที่ยวในระหว่างที่ยังเป็นพระสงฆ์ (Suntikul, 2008) ซึ่งประเด็นเหล่านี้ต้องใช้การวิเคราะห์และเสนอแนะในเชิงคุณภาพเนื่องจากวัดมีศักยภาพเป็นทั้งสถาบันฝึกวิชาชีพและฝึกทักษะการดำรงชีวิต กิจกรรมเสริมทักษะอาชีพด้านการอนุรักษ์และท่องเที่ยวสำหรับผู้ที่พักจากสมณะเพศไปแล้วในภายภาคหน้าจึงอาจถือเป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งเช่นเดียวกับการที่ชาวบ้านยากจนในชนบทมักส่งลูกหลานมาบวชเรียนหนังสือกับวัดในเมืองเพื่อเปิดโอกาสในการพัฒนาตนเอง

5. กรณีเมืองไฮยอัน ประเทศเวียดนาม

การเก็บรวบรวมข้อมูลในปี พ.ศ. 2550 จากกลุ่มนักวิจัยร่วมและนักศึกษาของคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กับสถาบันการศึกษาด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง

จากประเทศลาว เวียดนาม จีน และสหราชอาณาจักร (Pokharatsiri, 2009) โดยได้รับการสนับสนุนจาก SEAMEO-SPAFA และ Hoi An Centre for Monuments Management and Preservation รวมทั้ง UNESCO Bangkok และ ICOMOS International Cultural Tourism Committee ได้วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพื้นที่ซึ่งแสดงให้เห็นถึงประโยชน์ใช้สอยหลักของอาคารภายในเขตเมืองเก่าโฮอัน โดยที่กิจกรรมเกี่ยวกับธุรกิจบริการท่องเที่ยวเข้าแทนที่กิจกรรมการค้าขายโดยทั่วไปของติกแถวในย่านอนุรักษ์ โดยภาพรวมแล้วเขตอนุรักษ์นี้เต็มไปด้วยการค้าขายตามวิถีชีวิตปกติของชาวเมือง แต่มีสองประเด็นของข้อมูลเชิงคุณภาพที่น่าสนใจคือ กิจกรรมการค้าที่ไม่มีความหลากหลายและนักท่องเที่ยวใช้บริการเป็นส่วนใหญ่แต่ชาวบ้านไม่ใช้ได้ เข้าแทนที่กิจกรรมการค้าขายโดยทั่วไป และการเกิดขึ้นซ้ำของการแทนที่ในลักษณะนี้จนเต็มทั่วเขตอนุรักษ์ ซึ่งทำให้เกิดความสูญเสียความหลากหลายของคุณค่าทางสังคมและเศรษฐกิจของเมือง เช่น การเกิดขึ้นอย่างมากมายของร้านค้าตัดเสื้อ ซึ่งแม้การตัดเสื้อจะยังเป็นที่ยอมรับในกลุ่มชาวบ้าน แต่หลายร้านมุ่งเน้นบริการกลุ่มลูกค้าหลักที่เป็นนักท่องเที่ยวต่างชาติ (UNESCO, 2009) รวมทั้งสถานพยาบาลแผนโบราณในเขตเมืองเก่าที่เปลี่ยนกิจการไปเป็นส่วนหนึ่งของร้านค้าบริการนักท่องเที่ยว ในขณะที่การก่อสร้างสถานพยาบาลแห่งใหม่อยู่ไกลออกไปในย่านชานเมือง

ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ ในประเด็นภาพรวมสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างชาวบ้านในเขตพื้นที่อนุรักษ์พบว่า สิ่งที่ชาวบ้านรู้สึกได้ถึงเปลี่ยนแปลงอย่างมากกับสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ คือ เรื่องของภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscape) ซึ่งได้แก่ การเห็นความเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ไร่นาสวน คุดลองและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่รายล้อมอยู่รอบเมืองเก่านอกเขตอนุรักษ์ ถูกเปลี่ยนสภาพไปเป็นที่ดินถมและสร้างเป็นโรงแรมขนาดใหญ่ หรือในขณะที่พบว่าการค้าขายส่วนใหญ่กับนักท่องเที่ยวเป็นไปได้อย่างดีแต่กลับต้องสูญเสียพื้นที่ว่างสาธารณะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น พื้นที่บาทวิถีซึ่งเคยใช้เป็นที่พบบปะสนทนาและรวมไปถึงพื้นที่บางส่วนของถนนหน้าบ้านที่เด็กเล็กเคยใช้เป็นสถานที่วิ่งเล่นได้อย่างปลอดภัยใกล้บ้าน มีข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกประการเกี่ยวเนื่องกับประเด็นการสูญเสีย

พื้นที่ว่างในชีวิตประจำวันและภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ พื้นที่สิ่งแวดล้อมธรรมชาติริมตลิ่งฝั่งตรงข้ามกับเขตเมืองเก่าอนุรักษ์ซึ่งได้ถูกปรับสภาพเป็นเขื่อนริมน้ำและลานอเนกประสงค์โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กอย่างแข็งแรง ซึ่งได้มีการก่อสร้างเพื่อใช้รองรับกิจกรรมการจัดเทศกาลท่องเที่ยวขนาดใหญ่ในบางโอกาส เนื่องจากไม่มีพื้นที่เปิดโล่งขนาดใหญ่เหลืออยู่ในเขตเมืองเก่า โดยพื้นที่ริมน้ำที่ก่อสร้างขึ้นใหม่นี้มีขนาดใหญ่มากและได้รับการจัดภูมิทัศน์แบบสมัยใหม่ แต่กลับไม่ได้รับความนิยมเข้าไปใช้สอยพื้นที่โดยชาวบ้านหรือใช้เป็นที่วิ่งเล่นของเด็กแต่อย่างใด อีกทั้งริมตลิ่งธรรมชาติที่เคยใช้เป็นพื้นที่จอดเรือของชาวบ้านก็ไม่พบเห็นว่ามีเรือมาจอดเทียบท่าบนได้เขื่อนคอนกรีตที่ได้สร้างขึ้นใหม่

ประเด็นอื่นที่น่าสนใจ คือ ความเชื่อเรื่องการบูชาบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของชาวเวียดนามไม่ต่างจากชาวจีนและชาวเอเชียตะวันออกอีกหลายกลุ่ม ที่มักปฏิบัติตนและดำเนินวิถีชีวิตครอบครัวตามแบบลัทธิขงจื๊อที่มุ่งเน้นการเคารพนับถือผู้ใหญ่ในบ้านและลำดับศักดิ์ทางสังคม โดยไม่ขัดแย้งกับการปกครองระบอบคอมมิวนิสต์ของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน มีสองประเด็นที่สำคัญเกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องนี้และการใช้สอยพื้นที่ของเมือง คือ อาคารและพื้นที่ที่ใช้เป็นที่ทำการสมาคมตระกูลจีนหลายตระกูลของชาวเมืองเป็นศูนย์รวมจิตใจ การบูชาบรรพบุรุษ และการพูดคุยร่วมมือกันของชาวบ้าน ถึงแม้ในทางบริหารจะมีที่ทำการสาขาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอยู่แล้วก็ตาม แต่ในขณะเดียวกันบริเวณภายในสุสานจีนขนาดใหญ่ที่บริเวณชานเมือง ซึ่งมีความสำคัญต่อความเชื่อเรื่องการบูชาบรรพบุรุษกลับถูกใช้บางส่วนเป็นที่ทิ้งขยะขนาดใหญ่ของเมือง ซึ่งปริมาณขยะที่เพิ่มขึ้นจากผลของการผลิตและบริโภคที่เพิ่มขึ้นผ่านการขยายตัวอย่างรวดเร็วของธุรกิจบริการท่องเที่ยวนี้กลับไม่ได้ถูกระบุถึงในผลวิเคราะห์เชิงสถิติจากความคิดเห็นของชาวบ้านว่าเป็นปัญหาผลกระทบของพื้นที่แต่อย่างใด

6. กรณีชุมชนริมคลองอัมพวา ประเทศไทย

ข้อมูลจากการสำรวจและทำวิจัยโดยผู้เขียนในปี พ.ศ. 2552 (Pokharatsiri, 2011) ในพื้นที่ส่วนหนึ่งของชุมชนริมคลองอัมพวา ประเทศไทย ซึ่งเป็นหนึ่งในชุมชนที่ได้รับรางวัลอนุรักษ์ UNESCO Asia-Pacific

Awards for Cultural Heritage Conservation พบว่า ในขณะที่อาคารและห้องแถวริมน้ำส่วนใหญ่ได้รับการบูรณะและอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง แต่ความหลากหลายทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนกลับมีความเปลี่ยนแปลงไปมาก โดยกิจกรรมค้าขายและให้บริการนักท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ ได้เข้ามาครอบครองการใช้สอยพื้นที่ริมน้ำของย่านชุมชนเกือบทั้งหมด โดยเฉพาะช่วงเย็นวันศุกร์ และในวันเสาร์-อาทิตย์ และวันหยุด บริเวณทางเดินเปิดโล่งสาธารณะริมน้ำส่วนใหญ่ถูกเปลี่ยนแปลงไปเป็นสิ่งปลูกสร้างกึ่งถาวรเพื่อรองรับปริมาณและความต้องการของนักท่องเที่ยวที่เข้าใช้สอยพื้นที่ริมน้ำ โดยเฉพาะการรับประทานอาหารและการซื้อของที่ระลึก ซึ่งการเพิ่มขึ้นของความหนาแน่นการใช้สอยพื้นที่ดังกล่าวและความขัดแย้งด้านราคาเช่าอาคารหรือพื้นที่ด้านหน้าอาคารเพื่อทำการค้า ได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนบางส่วน รวมทั้งเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานท้องถิ่นที่มีหน้าที่ดูแลรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยของพื้นที่สาธารณะริมน้ำที่ถูกรุกรานอย่างผิดกฎหมายและเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเป็นจำนวนมากภายในเวลาอันสั้น สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นทั้งที่ในการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์เชิงจิตวิทยาสภาพแวดล้อม พบว่า ชาวบ้านท้องถิ่นส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการใช้คลองในปัจจุบันหรือมีความผูกพันให้คุณค่ากับคลองมากเป็นพิเศษแต่อย่างใด

ในประเด็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมย่านชุมชนอัมพวา ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่น่าสนใจ คือ ชาวบ้านผู้ดำเนินวิถีชีวิตและเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในพื้นที่ กลับไม่ได้ให้ความสำคัญไปในทางเดียวกันกับคุณค่าที่นักท่องเที่ยวมีให้กับพื้นที่ เช่น การจอดเรือขายของบริเวณบันไดทำน้ำหรือที่เรียกกันทั่วไปในการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวว่า “ตลาดน้ำ” ได้มีกลุ่มตัวอย่างของชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ให้สัมภาษณ์วิจารณ์ว่า ตลาดน้ำที่แท้จริงไม่ใช่แบบนี้ เช่น ควรต้องมีการพายเรือและจอดแวะขาย โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนสินค้าจะทำเฉพาะในช่วงเช้าก่อนแดดแรง ไม่ใช่จอดเรือขายทั้งวันตั้งแต่ช่วงสายจนถึงค่ำมืดเหมือนหนึ่งเป็นแผงลอยในน้ำ เป็นต้น ซึ่งกลุ่มชาวบ้านทราบดีว่าตลาดน้ำในลักษณะนี้คือการสร้างภาพลงขึ้น (themed) เพื่อขายนักท่องเที่ยว และไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์หรือมรดกวัฒนธรรมพื้นที่ที่เคยมีมาก่อนแต่อย่างใด โดยไม่ทราบว่าเป็นส่วนของนักท่องเที่ยว

จะแยกแยะออกหรือไม่ แต่ในส่วนผลกระทบที่มีกับชาวบ้านในชุมชน คือ การรับรู้เรื่องเวลาและความหมายและลำดับความสำคัญของการใช้พื้นที่ที่เปลี่ยนไป ยกตัวอย่างเช่น การต้องยอมให้ใช้พื้นที่สาธารณะส่วนใหญ่เพื่อการค้าขายกับนักท่องเที่ยวในวันหยุดตั้งแต่เช้าถึงมืด แต่ในวันธรรมดาโดยเฉพาะวันจันทร์แทบจะไม่มีการค้าขายสิ่งของที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวันของชาวบ้านเหลืออยู่ในพื้นที่ เพราะผู้ค้าส่วนใหญ่ที่เป็นคนต่างถิ่นไม่ได้พักอาศัยอยู่ในวันธรรมดา ส่วนผู้ค้าที่เป็นชาวบ้านด้วยกันถือเป็นวันหยุดจากการค้าขายอย่างหนักให้แก่นักท่องเที่ยวในช่วงวันหยุด หรือการที่หน่วยงานท้องถิ่นร่วมกับกลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจบริการท่องเที่ยวบางส่วนได้ขอให้วัดแห่งหนึ่งจัดให้มีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งออกรับบิณฑบาตรสองรอบต่อวันเฉพาะช่วงเช้าวันหยุดและเสาร์-อาทิตย์ ซึ่งทำให้ชาวบ้านบางส่วนที่ให้สัมภาษณ์แสดงความรู้สึกไม่พอใจกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตประจำวันที่ไม่คุ้นเคยเช่นนี้เพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวที่มักตื่นสายแต่ต้องการถ่ายรูปเป็นที่ระลึกขณะประกอบกิจกรรมดังกล่าวบริเวณริมคลอง

คุณค่าอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญในย่านชุมชน ที่ชาวบ้านรู้สึกว่าได้รับผลกระทบจากการอนุรักษ์และพัฒนาที่เกิดขึ้น คือ ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างเพื่อนบ้านและคนในย่านชุมชนด้วยกันที่เปลี่ยนแปลงไป ในขณะที่ทุกคนได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยเฉพาะการขัดแย้งกันและหาผลประโยชน์ในเรื่องการใช้พื้นที่ที่มีอยู่อย่างจำกัด ทั้งที่ในอดีตสามารถแบ่งปันใช้ร่วมกันได้อย่างราบรื่น ซึ่งข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นความสัมพันธ์ในย่านชุมชนที่เปลี่ยนไปมีตั้งแต่ความรู้สึกอาลัยต่อการจากไปของเพื่อนบ้านหรือร้านค้าท้องถิ่นที่ต้องถูกแทนที่ด้วยนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นที่เข้ามาเช่าเช่าเช่าอาคารด้วยราคาเช่าและการลงทุนที่สูงจนทำให้เกิดความกดดันกับชาวบ้านผู้เช่ารายอื่น ๆ ใกล้เคียง ที่กลัวผลกระทบจากการปั่นราคาเช่าของนักท่องเที่ยวจากภายนอก และทำให้เกิดความไม่มั่นใจในเรื่องราคาเช่าที่อยู่อาศัย เป็นต้น คุณค่าด้านความใกล้ชิดสนิทสนมของเพื่อนบ้านและความหลากหลายทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่นนี้ เป็นตัวชีวิตที่จับต้องไม่ได้ภายใต้สิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่มีความรู้สึกผูกพันมากกว่าอาคารอนุรักษ์หรือคลองที่ได้รับการสนทนใจเป็นอย่างมากจากนักท่องเที่ยวและคนทั่วไป

ภายนอก แต่ในขณะที่เดียวกันคุณค่าและผลกระทบดังกล่าวกลับเป็นตัวชี้วัดที่นักวางแผนพัฒนาพื้นที่อาจละเลยและไม่เห็นความสำคัญหรือมองว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาของพื้นที่ที่กำลังพัฒนาและแข่งขันด้านการค้า ซึ่งในประเด็นผลกระทบจากการท่องเที่ยวโดยภาพรวมนี้ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเคยประกาศนโยบายสนับสนุนการท่องเที่ยวระดับประเทศ ปี พ.ศ. 2550 ว่าจำเป็นต้องงดการประชาสัมพันธ์และสนับสนุนการท่องเที่ยวของอัมพวา อันเนื่องมาจากปัญหาผลกระทบการท่องเที่ยว โดยไม่มีรายละเอียดอธิบายมากนัก แต่ทั้งนี้กลับไม่ได้มีผลทำให้ปริมาณนักท่องเที่ยวในพื้นที่ลดน้อยลงแต่อย่างใด

7. บทสรุป

การทบทวนตัวชี้วัดเพื่อการประเมินคุณค่าสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมในกรณีเมืองหลวงพระบาง เมืองโฮ้ยอัน และชุมชนริมคลองอัมพวา ดังตัวอย่างข้างต้น อาจเป็นตัวช่วยให้นักวิจัยสามารถวิเคราะห์ทั้งคุณค่าและปัญหาผลกระทบต่อคุณค่า โดยเฉพาะในมิติทางสังคมที่จับต้องไม่ได้ของพื้นที่ หากเมื่อนำไปบูรณาการร่วมกับความรู้ในมิติทางกายภาพและเศรษฐกิจแล้ว น่าจะเกิดความเข้าใจในทรัพยากรทางวัฒนธรรมของพื้นที่มากขึ้นโดยตัวชี้วัดเหล่านี้มีความยืดหยุ่นและสามารถปรับใช้ได้ตามสถานการณ์และบริบทของพื้นที่ แต่ยังคงไว้ซึ่งแนวความคิดหลักที่เป็นสากลขององค์ความรู้ในด้านการจัดการมรดกหรือสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม จุดมุ่งหมายโดยทั่วไปของการวางแผนพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมและพัฒนาการท่องเที่ยว คือ การสร้างเสริมหรือ

ดำรงไว้ซึ่งลักษณะเด่นของพื้นที่ทั้งในมิติที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ คุณค่าดังกล่าวนั้นควรต้องได้รับการถ่ายทอดและวิเคราะห์จากข้อมูลสำรวจโดยมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัยในพื้นที่มากกว่าการคิดและตัดสินใจอย่างไม่มีส่วนร่วมโดยหน่วยงานปกครอง นักลงทุน หรือผู้เชี่ยวชาญภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว

ปัญหาข้อเร้นที่สำคัญจากการพัฒนาสิ่งแวดล้อมโดยละเลยการทบทวนตัวชี้วัดเชิงคุณภาพ คือ การที่พื้นที่ ซึ่งเคยมีคุณลักษณะแตกต่างกันอันเป็นธรรมชาติของทุกพื้นที่ ได้ถูกพัฒนาอย่างไม่เอาใจใส่ต่อรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม จนนำไปสู่เมืองและย่านชุมชนที่มีความคล้ายคลึงหรือเหมือนกันอย่างมากทางกายภาพ แต่ขาดลักษณะเด่นและความหลากหลายทางสังคมและเศรษฐกิจ ดังที่ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ถึงเป็นอย่างมากในกรณีเมืองเก่าในยุโรปและอเมริกา หรือสิงคโปร์ รวมทั้งแนวโน้มที่กำลังจะเป็นไปเช่นนั้นของเมืองเก่าอีกหลายเมืองในทวีปเอเชีย โดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีนโยบายสนับสนุนการท่องเที่ยวดำเนินไปอย่างเข้มข้น แต่อาจละเลยปัญหาข้อเร้นในเชิงคุณภาพดังกล่าว ในระยะยาวอนาคตของเมืองเหล่านี้จะขาดซึ่งเอกลักษณ์แห่งความเป็นตัวตนและจะไม่เป็นที่นิยมรวมทั้งไม่เป็นที่ผูกพันกับทั้งผู้อยู่อาศัยและนักท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามการใช้ตัวชี้วัดเชิงคุณภาพดังกล่าวมีความยืดหยุ่นสูงและอาจแบ่งหรือรวมแนวคิดและกระบวนการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลอื่น ๆ อีกได้อยู่เสมอ แต่แก่นของความคิดยังคงต้องมุ่งที่การพัฒนาโดยเน้นประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมเป็นศูนย์กลาง

References

- Appleyard, D. (Ed.) (1979). *The conservation of European cities*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Avrami, E., Randall, M. & de la Torre, M. (Eds.). (2000). *Values and heritage conservation: Research report*, Los Angeles: The J. Paul Getty Trust.
- Barrow, C. J. & Christopher, J. (1997). *Environmental and social impact assessment: An introduction*. London: Arnold.
- Berliner, D. (2009). *UNESCO and the politics of nostalgia in Luang Prabang (Lao PDR)*. Unpublished paper delivered at the International Conference on Heritage in Asia: 'Converging Forces and Conflicting Values'. The Asia Research Institute, National University of Singapore, 8-10 January 2009.
- Creswell, J. W. (1994). *Research design: Qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks, California; London: Sage Publications.
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Thousand Oaks, California; London: Sage Publications.
- de la Torre, M. (Ed.). (2002). *Assessing the values of cultural heritage*. Los Angeles: The J. Paul Getty Trust.
- English Heritage. (1997). *Sustaining the historic environment: New perspectives on the future*. An English Heritage discussion document. London: English Heritage.
- Feilden, B. M. (1979). *An introduction to conservation of cultural property*. UNESCO.
- Feilden, B. M., & Jokilehto, J. (1998). *Management guidelines for world cultural heritage sites*. Rome: ICCROM.
- Hall, C. M. (2000). *Tourism planning: Policy, processes and relationships*. London: Pearson Education Limited.
- ICOMOS. (1999). *International Cultural Tourism Charter*. Retrieved July, 5, 2011, from <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/ICOMOS-International-Cultural-Tourism-Charter-English.pdf>
- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment: Essays on livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.
- Jokilehto, J. (1999). *A history of architectural conservation*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Knapp, M. L. & Hall, J. A. (1992). *Nonverbal communication in human interaction (3rd ed.)*. London: Harcourt Brace College Publishers.
- Kuper, A. (1999). *Culture: The anthropologists' account*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Lees, L., Slater, T., & Wyly, E. (2008). *Gentrification*. London: Routledge.
- Lewicka M. (2008). Place attachment, place identity and place memory: Restoring the forgotten city past. *Journal of Environmental Psychology*, 28, 209-231.
- Mannarini, T., Tartaglia, S., Fedi, A., & Greganti, K. (2006). Image of neighbourhood, self-image and sense of community. *Journal of Environmental Psychology*, 26(3), 202-214.
- McKercher, B., & du Cros, H. (2002). *Cultural tourism: The partnership between tourism and cultural heritage management*. Oxford: The Haworth Hospitality Press.
- Mohan, J., & Twigg, L. (2007). Sense of place, quality of life and local socioeconomic context: Evidence from the Survey of English Housing, 2002/03. *Urban Studies*, 44(10), 2029-2045.
- Orbasli, A. (2000). *Tourists in historic town: Urban conservation and heritage management*. London: E & FN Spon.

- Pokharatsiri, J. (2005). Collaborative Workshop Programme for Natural and Cultural Environment Planning and Management Policy on World Heritage Site of Luang Prabang for Sustainable Living, Unpublished report of Workshop organized by Faculty of Architecture and Planning, Thammasat University, Thailand; Faculty of Architecture, National University of Laos, Lao PDR and Heritage Office, Luang Prabang Province, Lao PDR, 14-20 October 2005, Luang Prabang, Lao People's Democratic Republic.
- Pokharatsiri, J. (2009). Diversity, place and identity: Hoi An, an Ancient Town, beyond 'limits of acceptable change'? SPAFA Journal (a publication of the SEAMEO Regional Centre for Archaeology and Fine Arts, 19(1), 5-20.
- Pokharatsiri, J. (2011). *Assessing social value in cultural heritage places: A case study of tourism gentrification in Thailand in its regional context*. Ph.D. Thesis. Oxford, UK: Oxford Brookes University.
- Rapoport, A. (1977). *Human aspects of urban form: towards a man-environment approach to urban form and design*. Oxford: Pergamon Press.
- Rapoport, A. (1982). *The meaning of the built environment: a non-verbal communication approach*. Beverly Hills, California: Sage.
- Sanoff, H. (2000). *Community participation methods in design and planning*. New York; Chichester: Wiley.
- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. London: Routledge.
- Stubbs, M. (2004). Heritage-sustainability: developing a methodology for the sustainable appraisal of the historic environment. *Planning Practice & Research*, 19(3), 285-305.
- Suntikul, W. (2008). The impact of tourism on the monks of Luang Prabang. Unpublished manuscript. 16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: 'Finding the spirit of place - between the tangible and the intangible', 29 sept – 4 oct 2008, Quebec, Canada. Retrieved July, 5, 2011, from http://www.international.icomos.org/quebec2008/cd/toindex/77_pdf/77-9ytg-102.pdf
- Twigger-Ross, C. L., & Uzzell, D. L. (1996). Place and identity processes. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 205-220.
- UNESCO. (2004). *IMPACT: The effects of tourism on culture and the environment in Asia and the Pacific, tourism and heritage site management, Luang Prabang, Lao PDR*. Bangkok: UNESCO Bangkok.
- UNESCO. (2008). *IMPACT: The effects of tourism on culture and the environment in Asia and the Pacific, cultural tourism and heritage management in the World Heritage Site of the Ancient Town of Hoi An, Vietnam*. Bangkok: UNESCO Bangkok.
- Uzzell, D., Pol, E., & Badenas, D. (2002). Place identification, social cohesion and environmental sustainability. *Environment and Behaviour*, 34(1), 26-53.
- Vellinga, M. (2006). Engaging the future: vernacular architecture studies in the twenty-first century. In L. Asquith & M. Vellinga (Eds.), *Vernacular architecture in the twenty-first century: Theory, education and practice* (pp. 81-94). London: Taylor & Francis.
- Zerubavel, E. (1997). *Social mindscapes: An invitation to cognitive sociology*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.